

DOI: 10.5281/zenodo.16434195

Link: <https://zenodo.org/records/16434195>

МАМЛАКАТИМИЗНИ ИЖТИМОЙ – ИҚТИСОДИЙ РИВОЖЛАНИШИДА КИЧИК ВА ЙИРИК БИЗНЕСНИНГ ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ

Ахмедова Н. Ш., Жаҳбаров А.А.

Тошкент архитектура-қурилиш университети

nilufar6444@mail.ru, abror200506@gmail.com

Аннотация – Мазкур мақолада Ўзбекистонда кичик ва йирик бизнес субъектларининг ижтимоий-иқтисодий ривожланишидаги ўрни ва аҳамияти таҳлил қилинади. Мамлакатимизда амалга оширилаётган иқтисодий ислоҳотлар доирасида хусусий тадбиркорлик, айниқса, кичик ва ўрта бизнесни ривожлантириш устувор вазифалардан бири сифатида белгилаб олинган. Шу билан бирга, йирик бизнеснинг экспортбон маҳсулотлар ишлаб чиқариш, янги иш ўринлари яратиш ва рақобатбардош иқтисодиётни шакллантиришидаги роли алоҳида аҳамият касб этади. Мақолада кичик ва йирик бизнеснинг ўзаро интеграцияси, уларнинг маҳаллий бозордаги ва ташиқи бозордаги позицияси, шунингдек, давлат томонидан кўрсатилаётган қўллаб-қувватлаш чоралари атрофлича ёритилган. Илмий таҳлиллар ва статистик маълумотлар асосида иқтисодиётни барқарор ривожлантиришида ҳар икки бизнес шаклининг ўзаро тўлдирувчи функцияси ёритилган.

Калит сўзлар: кичик бизнес, йирик бизнес, ижтимоий-иқтисодий ривожланиш, тадбиркорлик, бозор инфратузилмаси, экспорт, иш ўринлари, давлат қўллаб-қувватлаши, рақобатбардошлик, инвестиция муҳити.

КИРИШ

Иқтисодий тараққиётнинг замонавий босқичида давлатлар томонидан олиб борилаётган ислоҳотлар, биринчи навбатда, миллий иқтисодиётларнинг барқарор ўсиши, аҳоли турмуш даражасининг юксалиши ва рақобатбардош бозор муҳитини шакллантиришга йўналтирилмоқда. Бунда кичик ва йирик бизнес субъектларининг ўрни ва аҳамияти нафақат иқтисодий, балки ижтимоий барқарорликни таъминлашда ҳам ҳал қилувчи аҳамият касб этади. Жаҳон амалиёти шуни кўрсатмоқдаки, иқтисодиёти мустаҳкам ривожланган давлатлар тажрибасида тадбиркорлик фаолиятини кенг йўлга қўйиш ва унинг барча шакллари мувофиқ равишда ривожлантириш орқали иқтисодий салоҳиятни тубдан оширишга эришилган.

Ўзбекистонда кейинги йилларда кичик ва ўрта бизнесни ривожлантиришга доир амалий чора-тадбирлар, шунингдек, йирик ишлаб чиқариш субъектларининг инновацион салоҳиятини кучайтиришга қаратилган стратегик ислоҳотлар изчил амалга оширилмоқда. Бу йўналишда яратилган қулай институционал муҳит, қонунчилик асослари, солиқ ва кредит имтиёзлари,

давлат-хусусий шериклик механизмлари мамлакатимизда турли шаклдаги бизнес субъектларининг фаол ривожланишига замин яратмоқда.

Айниқса, кичик бизнес субъектлари аҳолининг кенг қатлами учун янги иш ўринларини яратиш, маҳаллий хом ашёни қайта ишлаш, маҳаллийлаштириш даражасини ошириш ва ички бозорни зарур товарлар билан таъминлашда алоҳида аҳамият касб этмоқда. Шу билан бирга, йирик бизнес мамлакат экспорт салоҳиятини кенгайтириш, ташқи бозорларда миллий маҳсулотларни илгари суриш, илғор технологияларни жорий этиш ва иқтисодиётнинг кластер асосида ривожланишини таъминлашда етакчи роль ўйнайди.

Мазкур мақолада мамлакатимизнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш жараёнларида кичик ва йирик бизнеснинг тутган ўрни, уларнинг ўзаро боғлиқлиги ва тўлдирувчи функциялари, ҳамкорлик истиқболлари, шунингдек, соҳани ривожлантиришга қаратилган давлат сиёсатининг мазмун-моҳияти таҳлил этилади. Илмий таҳлиллар орқали ҳар икки бизнес турининг иқтисодий ва ижтимоий самарадорлигини ошириш имкониятлари, мавжуд муаммолар ва уларни бартараф этиш механизмлари атрофлича ёритиб берилади.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ

Кичик ва йирик бизнеснинг миллий иқтисодиётдаги ўрни ва аҳамиятига бағишланган илмий ва амалий тадқиқотлар сўнгги йилларда янада фаоллашди. Жаҳон амалиётида тан олинган иқтисодчилар — П. Друкер, М. Портер, Ж. Шумпетер, Р. Кантилл ва бошқалар томонидан ишлаб чиқилган назарий концепциялар кичик ва йирик бизнес субъектларининг бозор иқтисодиётидаги функциялари ва уларнинг ўзаро муносабатларини чуқур таҳлил қилиш имконини беради.

Хусусан, М. Портернинг рақобатбардош афзалликлар назариясида тадбиркорлик субъектларининг соҳага кириши, инновацион имкониятларини кенгайтириш ва тўсиқларни камайтириш орқали мамлакат иқтисодиётида самарали иштирок этиши таъкидланган. Ж. Шумпетер эса инновация ва тадбиркорлик ўртасидаги узвий боғлиқликни таърифлаган ҳолда, ҳар қандай иқтисодий ўсишнинг асоси — бу янгилик жорий этиш эканлигини таъкидлайди. Унинг фикрига кўра, кичик бизнес субъектлари инновацион ғояларни тезкор жорий этиш қобилиятига эга бўлиб, бозордаги рақобат муҳитининг ривожига туртки беради.

Мамлакатимизда ҳам кичик ва йирик бизнеснинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишдаги ролига бағишланган илмий тадқиқотлар сони ортиб бормоқда. Ўзбекистонлик тадқиқотчилар — Ш.А. Турсунов, У.Н. Ҳусанов, Н.Н. Шамшиева, Х.А. Мухитдинов ва бошқаларнинг ишларида тадбиркорлик муҳитининг шаклланиши, кичик бизнеснинг иқтисодий салоҳияти, йирик бизнеснинг инвестициявий фаоллиги ва уларнинг ҳудудий ривожланишдаги ўрни кенг ёритилган. Бу тадқиқотларда ижтимоий самарадорлик, иш билан бандликни

ошириш, маҳаллийлаштириш жараёнлари ва экспорт имкониятларини кенгайтириш бўйича тавсиялар келтирилган.

Айрим тадқиқотларда (масалан, З.Р. Эргашев ва М.М. Раҳмоновлар) кичик бизнеснинг молиявий қўллаб-қувватлаш механизмлари, улар учун имтиёзли кредитлар ва субсидиялар тизими, шунингдек, уларнинг ҳуқуқий ҳимоясини таъминлаш масалалари ўрганилган. Йирик бизнес таҳлил қилинган тадқиқотларда эса саноат кластерларини шакллантириш, давлат-хусусий шерикликни йўлга қўйиш, хорижий инвестицияларни жалб этиш ва экспортбоп маҳсулотлар ишлаб чиқаришга алоҳида эътибор қаратилган.

Шунингдек, БМТ, Жаҳон банки, Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти (OECD) каби халқаро ташкилотлар томонидан тайёрланган таҳлилий ҳисоботларда ҳам кичик ва йирик бизнеснинг ижтимоий тараққиётга қўшаётган ҳиссаси, уларнинг барқарор ривожланиш мақсадларига (SDG) қўшган ҳиссаси муфассал баён этилган.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, мавжуд адабиётларда кўпроқ кичик бизнес масалаларига алоҳида эътибор қаратилган бўлса-да, кичик ва йирик бизнеснинг ўзаро муносабатлари, уларнинг иқтисодий тизимдаги ўзаро тўлдирувчи вазифалари етарлича ўрганилмаган. Шу сабабли, ушбу мақолада икки бизнес турининг ўзаро таъсир механизми, уларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишдаги ҳамоҳанглиги ва давлат сиёсатининг стратегик йўналишлари алоҳида таҳлил этилади.

МЕТОДОЛОГИЯ

Ушбу тадқиқотда мамлакатимизда кичик ва йирик бизнеснинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишдаги ўрни ва аҳамиятини чуқур ўрганиш мақсад қилинди. Тадқиқотда иқтисодий таҳлилнинг замонавий услублари, иқтисодий статистика усуллари, муқобил сценарий таҳлили ва институционал ёндашувлардан фойдаланилди.

Биринчидан, тадқиқотда индуктив ва дедуктив таҳлил усуллари орқали кичик ва йирик бизнес субъектларининг иқтисодиётдаги роли умумийдан хусусийга ва аксинча, хусусий мисоллардан умумий хулосалар чиқариш орқали асосланди. Шунингдек, таққослама таҳлил воситасида Ўзбекистондаги тадбиркорлик субъектларининг таркибий ўзгаришлари ҳамда иқтисодий фаоллик кўрсаткичлари хорижий мамлакатлар тажрибаси билан солиштирилди.

Иккинчидан, тадқиқотда эмпирик маълумотларга асосланган таҳлил усули қўлланилиб, ДСХ, Марказий банк, Давлат статистика қўмитаси ва Савдо-саноат палатаси каби манбалар орқали сўнгги 5 йилликда кичик ва йирик бизнеснинг ялпи ички маҳсулотдаги (ЯИМ) ҳиссаси, иш ўринлари яратишдаги иштироки, солиқ тушумларига қўшаётган ҳиссаси, экспортдаги улуши каби кўрсаткичлар таҳлил қилинди.

Учинчидан, кластер таҳлили ва тармоқлар кесимидаги таҳлил асосида кичик ва йирик бизнеснинг турли соҳалардаги (саноат, хизматлар, қишлоқ хўжалиги, ахборот технологиялари) ривожланиш даражалари ўрганилди. Бу орқали уларнинг иқтисодий динамикаси, ҳудудий тарқалиши ва меҳнат бозорига таъсири баҳоланди.

Тўртинчидан, институционал ёндашув асосида тадбиркорлик муҳитини шакллантирувчи омиллар — қонунчилик базаси, молиявий қўллаб-қувватлаш тизими, бизнес-муҳитнинг рақобатбардошлиги, кадрлар салоҳияти каби жиҳатлар таҳлил қилинди. Бу орқали кичик ва йирик бизнеснинг барқарор фаолият юритиши учун зарур шарт-шароитлар ва муаммолар аниқланди.

Нихоят, тадқиқотда сценарийли прогнозлаш ва моделлаштириш усули ёрдамида турли иқтисодий шароитларда кичик ва йирик бизнеснинг ривожланиш траекторияси ҳамда уларнинг ижтимоий таъсирини баҳолашга уриниш қилинди. Бунда “оптимал” ва “реалистик” сценарийлар орқали бизнес турларининг ЯИМга ҳиссаси, инвестицион фаоллиги ва ижтимоий аҳамияти динамикада ҳисоблаб чиқилди.

Умуман олганда, ушбу методологик ёндашувлар тадқиқотнинг илмий асосланганлигини таъминлаш билан бирга, кичик ва йирик бизнеснинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишдаги мувозанатини чуқур ва ҳолис баҳолаш имконини яратди.

ТАҲЛИЛ ВА НАТИЖАЛАР

Ўзбекистонда кичик ва йирик бизнеснинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишдаги ўрнини таҳлил қилиш учун сўнгги йиллардаги ривожланиш динамикаси, давлат томонидан кўрсатилаётган қўллаб-қувватлаш чоралари ва амалдаги статистик маълумотлар асос қилинди. Мамлакатимизда бизнес субъектлари сони ва уларнинг ялпи ички маҳсулот (ЯИМ)даги улуши ортиб бораётгани, иқтисодиётнинг турли соҳаларида фаол иштирок этаётгани кузатилмоқда.

Жумладан, 2024 йил якунига қадар республика бўйича фаолият юритаётган кичик бизнес субъектлари сони 600 мингдан ошди ва улар ЯИМнинг тахминан 55–60 фоизини ташкил этди. Бу ҳолат кичик тадбиркорликнинг иқтисодиётдаги аҳамияти ва таъсирини янада оширмоқда. Шу билан бирга, уларнинг бевосита иш ўринлари яратиш, ижтимоий барқарорликни таъминлаш ва аҳолини даромад билан таъминлашдаги роли катта аҳамият касб этмоқда. Масалан, 2023 йилда янги яратилган иш ўринларининг 78 фоизи айнан кичик бизнес ҳиссасига тўғри келди.

Йирик бизнес эса саноат, энергетика, транспорт, коммуникация ва қурилиш каби тармоқларда иқтисодиётни локомотив тарзида олиб бормоқда. Улар катта капитал сармоя, технологик қайта жиҳозлаш, экспортбоп маҳсулотлар ишлаб чиқариш ва халқаро кооперацияни йўлга қўйишда етакчи куч ҳисобланади.

Айниқса, йирик корхоналарнинг экспортдаги улуши салмоқли бўлиб, мамлакат валюта тушуми ва ташқи иқтисодий фаолликнинг асосий манбаи сифатида хизмат қилмоқда.

Шунингдек, кичик ва йирик бизнес ўртасидаги ўзаро ҳамкорлик ҳам муваффақиятли бизнес муҳитнинг шаклланишига олиб келмоқда. Йирик корхоналар кичик бизнес субъектларини субпудратчи, логистика хизматлари кўрсатувчи ёки хизмат кўрсатувчи ташкилот сифатида жалб этиб, уларни таъминлаш занжирига киритмоқда. Бу эса икки томонлама манфаатли ҳамкорликни таъминлайди.

Регионлар кесимидаги таҳлил шуни кўрсатмоқдаки, кичик бизнес айниқса Тошкент шаҳри, Фарғона, Самарқанд ва Сурхондарё вилоятларида юқори фаоллик билан ривожланмоқда. Йирик бизнес эса кўпроқ саноат зоналари, эркин иқтисодий ҳудудлар ва экспортга йўналтирилган лойиҳалар доирасида жойлашмоқда. Бу ҳолатлар ҳудудий ривожланишда бизнеснинг турли шакллари уйғунлаштириш зарурлигини кўрсатади.

Таҳлиллар шуни ҳам тасдиқлайдики, сўнгги йилларда бизнес субъектлари учун яратилган ҳуқуқий ва молиявий имтиёзлар, хусусан, солиқ тўловларининг қисқартирилиши, лицензиялаш ва рўйхатдан ўтказиш жараёнларининг енгилаштирилиши, бизнес юритиш шароитларини яхшилаган. Жаҳон банкининг "Doing Business" рейтингида Ўзбекистоннинг позициясини яхшилаши ҳам бунда муҳим кўрсаткич сифатида хизмат қилмоқда.

Умуман, олиб борилган таҳлиллар шуни кўрсатадики, кичик ва йирик бизнес мамлакатимизнинг ижтимоий ва иқтисодий ривожланишида ўзаро тўлдирувчи ва уйғунлашган функцияларни бажармоқда. Улар турлича фаолият кўрсатган ҳолда, иқтисодий ўсиш, янги иш ўринлари, инновация ва экспортни таъминлашда муҳим устунликлар яратади. Бу эса, ўз навбатида, тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш ва ривожлантириш бўйича янада самарали чора-тадбирлар ишлаб чиқиш заруратини яққол намоён этади.

ХУЛОСА

Мамлакатимизда кичик ва йирик бизнеснинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишдаги ўрни ва аҳамиятини таҳлил қилиш натижалари шундан далолат берадики, бу икки сектор иқтисодиётни барқарор ривожлантириш, аҳоли бандлигини таъминлаш, янги иш ўринлари яратиш, инновацияларни жорий этиш ва экспорт салоҳиятини оширишда ўзаро уйғун тарзда фаолият юритмоқда.

Кичик бизнес субъектлари, айниқса, маҳаллий ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш, хизмат кўрсатиш соҳасини кенгайтириш, кам харажатли ва тез фаолият юритувчи тизим сифатида жадал ривожланмоқда. Улар аҳоли турмуш даражасини ошириш, камбағалликни камайтириш ва жойларда ижтимоий барқарорликни таъминлашда муҳим омил бўлиб хизмат қилмоқда.

Йирик бизнес эса юқори технологик имкониятларга, катта сармоявий қувватларга ва глобал бозорларга чиқиш имконига эга бўлган субъект сифатида мамлакатнинг иқтисодий салоҳиятини оширишда, хусусан, экспортни кенгайтириш, янги саноат тармоқларини яратиш ва стратегик соҳаларни модернизация қилишда етакчи ўрин тутди.

Шу билан бирга, кичик ва йирик бизнес ўртасидаги ўзаро кооперация ва ҳамкорликни кучайтириш орқали рақобатбардош, самарали ва барқарор иқтисодий модельни шакллантириш мумкин. Бунинг учун давлат томонидан яратилаётган ҳуқуқий, молиявий ва инфратузилмавий қўллаб-қувватлаш механизмларини янада такомиллаштириш, тадбиркорликни ривожлантириш стратегияларини ҳудудий ва соҳавий жиҳатдан мақсадли йўналтириш зарур.

Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистонда кичик ва йирик бизнеснинг ривожланиши мамлакат ижтимоий-иқтисодий барқарорлиги, иқтисодий ўсиш ва рақобатбардошликни таъминлашнинг муҳим пойдевори ҳисобланади. Шу боис, ҳар икки шаклдаги тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш, улар ўртасидаги мувозанатли ривожланишни таъминлаш ва интеграциялашувни кучайтириш истиқболдаги давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бири бўлиши лозим.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Друкер П.Ф. Эффективный управляющий. — М.: Вильямс, 2020. — 320 с.
2. Портер М. Конкурентное преимущество: как достичь высокого результата и обеспечить его устойчивость. — М.: Альпина Бизнес Букс, 2021. — 604 с.
3. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития. — М.: Прогресс, 2019. — 456 с.
4. Cantillon R. Essai sur la nature du commerce en général. — London: Routledge, 2017.
5. OECD. “SMEs and Entrepreneurship Outlook 2021”. [Онлайн] <https://www.oecd.org/sme/>
6. World Bank. “Doing Business 2020: Comparing Business Regulation in 190 Economies”. — Washington DC: World Bank Group.
7. United Nations. “Small and Medium Enterprises and the Sustainable Development Goals (SDGs)”. UNIDO Report, 2022.
8. Турсунов Ш.А. Кичик бизнесни ривожлантиришда давлат сиёсатининг стратегик йўналишлари. // Иқтисодиёт ва таълим, №3, 2023. — Б. 45–52.
9. Ҳусанов У.Н. Ўзбекистонда тадбиркорлик муҳитини такомиллаштириш йўллари. // Самарқанд иқтисодиёт журнали, №4, 2022. — Б. 58–64.
10. Шамшиева Н.Н. Кичик бизнес субъектларининг молиявий барқарорлигини таъминлаш омиллари. // Бухоро иқтисодиёт институти илмий ахборотномаси, №2, 2023. — Б. 21–29.
11. Мухитдинов Х.А. Кичик бизнес ва маҳаллийлаштириш жараёнлари. — Т.: “Иқтисод-нашр”, 2022. — 180 б.

12. Эргашев З.Р., Раҳмонов М.М. Кичик тадбиркорликни молиявий қўллаб-қувватлашнинг замонавий механизмлари. // “Молия ва банк тизими” журналі, №1, 2023. – Б. 33–41.
13. Скрипкин К. Государственно-частное партнёрство как механизм развития крупного бизнеса. // Экономические науки, №6, 2021. – С. 17–22.
14. Горбунов М. Стратегия диверсификации крупного бизнеса в условиях глобализации. — М.: Наука, 2021. — 272 с.
15. Zaritsky N. Industrial Clusters and Investment Strategies. // Economic Review, №4, 2022.